

IV. BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR PROCESAS

GALIOJANČI BAUDŽIAMŲJŲ STATYMŲ TAKOS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ RECIDYVŲ KRYMINOLOGINIS ANALIZAS

Dr. Gitana Jurgelaitienė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 94
Elektroninis paštas gj@ltu.lt

*Pateikta 2003 m. gruodžio 2 d.
Parengta spausdinti 2004 m. kovo 1 d.*

Pagrindinės sąvokos: recidyvinis nusikalstamumas, baudžiamojo įstatymo nuostatos, recidyvinio nusikalstamumo rodikliai.

Keywords: Recidivist Criminality, Recidivism Rates, Criminal Code, Criminal offence, Crime.

S a n t r a u k a

2000 m. rugsėjo 26 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė įstatymą Nr. VIII-1968, kuriuo patvirtino Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą ir nustatė, kad jis įsigalios kartu ir tik suderintas su naujaisiais Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo ir Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksais. Tuo pačiu teisiniu norminiu aktu buvo nustatyta ir tai, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso įgyvendinimo tvarka nustatoma atskiru įstatymu. Šiame straipsnyje teisės politikos Lietuvoje raidos požiūriu tyrinėjama naujojo Baudžiamojo kodekso nuostatų, susijusių su nusikalstamų veikų recidyvu, galima įtaka recidyvinio nusikalstamumo pokyčiams. Straipsnyje nagrinėjama naujų baudžiamųjų įstatymų įtaka kriminologinei recidyvinio nusikalstamumo charakteristikai, recidyvistų (kriminologine prasme) sampratai ir pateikiama prevencijos sąlygų bei tolesnės raidos galimybių Lietuvoje kriminologinė analizė.

I. Recidyvo sąvoka

Pirminė ir būtina recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos priemonių kūrimo bei sėkmingo taikymo prielaida yra aiškus nusikaltimų recidyvo sąvokos apibrėžimas. Viena iš kelių pirmojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – LR BK arba BK) naujovių yra ta, jog jame pateikta nusikaltimų recidyvo samprata. Skaitant LR BK 27 straipsnį

matyti, kad įstatymų leidėjas išskyrė dvi nusikaltimų recidyvo rūšis – paprastą ir pavojingą recidyvą.

Vertinant šią LR BK nuostatą recidyvinio nusikalstamumo prevencijos aspektu būtina atkreipti dėmesį į tai, kad baudžiamąja teisine prasme asmuo gali būti įvardijamas recidyvistu tik padaręs vieną iš dviejų baustinių pavojingų veikų. Esminė LR BK naujovė yra ta, kad nusikaltimas yra tik viena iš dviejų nusikalstamos veikos rūšių (BK 10 str.). Galiojančiame baudžiamajame įstatyme šalia nusikaltimų išskiriami ir baudžiamieji nusižengimai, kurie LR BK 16 straipsnio prasme taip pat gali būti tyčiniai ir neatsargūs.

Neabejotina, kad baudžiamojo nusižengimo pavojingumas mažesnis nei nusikaltimo, tačiau reikia turėti omenyje tai, kad kai kurie baudžiamieji nusižengimai (ypač tyčiniai) padaromi labai dažnai, todėl tyčinio baudžiamojo nusižengimo padarymo fakto nenumatymas kvalifikuojant recidyvą baudžiamąja teisine prasme, o kartu ir skiriant bausmę, tikėtina, turės įtakos recidyvinio nusikalstamumo valstybinės baudžiamosios statistikos rodikliams – jie mažės. Tačiau tai tik formalus recidyvo statistikos rodiklių prognozuojamas mažėjimas. Recidyvo prevencijos požiūriu svarbūs visi asmens tyčiniai baudžiamieji nusižengimai ir nusikaltimai bei valstybės oficiali reakcija į juos, nes tokių veikų kartotinumai neabejotinai gali rodyti asmens kriminalinės karjeros formavimąsi ir teisinga reakcija į tokį kartotinumą ypač svarbi individualiosios prevencijos požiūriu. Be to, kriminologiniai tyrimai rodo, kad recidyvo priežasčių veikimo pradžia laiko požiūriu sutampa su patraukimu baudžiamajon atsakomybėn pirmą kartą ir nuteisimu, t. y. su asmens patekimu į kriminalinės justicijos poveikio sferą pirmą kartą [1, p. 245].

Formalų recidyvinio nusikalstamumo baudžiamosios statistikos rodiklių mažėjimą būtų galima prognozuoti vertinant dar vieną LR BK esminį pakeitimą, padarytą po 2003 m. gegužės 1 d., t. y. po to, kai įsigaliojo 2000 m. Seimo patvirtintas Lietuvos baudžiamasis kodeksas. 2003 m. liepos 4 d. įstatymu buvo pakeista nedidelės vertės turto sąvoka [2]. Prieš įsigaliojant šiam pakeitimui, vagystė kaip baudžiamasis nusižengimas (BK 178 str. 4 d.) buvo kvalifikuojama tada, kai pagrobtojo turto vertė neviršydavo vieno minimalaus gyvenimo lygio (toliau – MGL). Visų fizinių asmenų padaryti svetimo turto grobimai, kai pagrobtojo turto vertė viršydavo vieną MGL, buvo pripažįstami nusikaltimais ir už tai galėjo būti skiriama laisvės atėmimo bausmė. Po 2003 m. liepos 25 d., t. y. po to, kai įsigaliojo minėti LR BK pakeitimai, vagystė nusikaltimu pripažįstama tik tada, kada pagrobtojo turto vertė viršija tris MGL (BK 190 str.). Baudžiamuoju nusižengimu vagystė tampa tik pagrobus svetimą turta, kurio vertė viršija vieną MGL, bet neviršija trijų MGL. Turint galvoje, kad recidyvinio nusikalstamumo (kaip ir viso nusikalstamumo) struktūroje dominuoja vagystės (per pastaruosius vienuolika metų jos sudarė vidutiniškai 57 proc. visų nusikaltimų) [3, p. 50], toks pagrobto turto vertės ribų padidinimas iki trijų MGL, kvalifikuojant veiką kaip nusikaltimą, tikėtina paveiks tiek viso, tiek ir recidyvinio nusikalstamumo baudžiamosios statistikos rodiklius. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad tai tik „kosmetinis“ valstybinės statistikos rodiklių mažėjimas, nes tokios baudžiamojo įstatymo leidėjo iniciatyvos neparemiamos gretutinėmis, turtinio nusikalstamumo prevencijos, priemonėmis.

Atsižvelgiant į tai, kad nauja LR BK 190 straipsnio redakcija lengvina nusikalstamą veiką padariusių, taip pat ir atliekančių bausmę bei turinčių teistumą asmenų teisinę padėtį, galima daryti išvadą, kad ji gan aiškiai paveiks recidyvinio nusikalstamumo rodiklių mažėjimą. Šią išvadą galima daryti dėl to, kad iki nagrinėjamų pakeitimų priėmimo visi asmenys, pagrobę svetimą turta, kurio vertė neviršijo tris MGL, buvo nuteisti arba galėjo būti nuteisti už tyčinio nusikaltimo padarymą. O nuteisimo už tyčinį nusikaltimą faktas yra viena iš teisinių aplinkybių, kuri kartu su kitomis įstatyme numatytomis ir šiame straipsnyje nagrinėjamomis aplinkybėmis leidžia asmenį laikyti recidyvistu ir taikyti jam griežtesnes baudžiamojo įstatymo nuostatas skiriant bausmę bei daug kitų suvaržymų (pvz., negalima atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko (BK 28 str. 2d.). Be to, reikia turėti omenyje ir tai, kad naujo tokio tyčinio nusikaltimo padarymas po to, kai asmuo buvo nuteistas už anksčiau padarytą kokią nors tyčinį nusikaltimą, taip pat galėjo būti

vienas iš kelių teisinių faktų, leidžiančių asmenį įvardyti recidyvistu baudžiamąja teisine prasme.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad norint asmenį įvardyti recidyvistu, būtina nustatyti kelių teisinių faktų visumą. Pirma, asmuo turi būti teistas už tyčinio nusikaltimo padarymą. Antra, teistumas už jį turi būti neišnykęs ar nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka. Galiausiai teistumo laikotarpiu žmogus turi padaryti vieną arba daugiau tyčinių nusikaltimų.

Esant šių teisinių faktų visumai, recidyvistu asmuo įvardijamas net nesant teismo sprendimo, o pavojingu recidyvistu asmuo gali būti pripažintas teismo sprendimu.

Aptariant minėtas sąlygas pirmiausia reikia pabrėžti tai, kad nusikaltimų recidyvas gali būti vertinamas tik tyčinių nusikaltimų prasme. Ši įstatymų leidėjo pozicija recidyvinio nusikalstamumo prevencijos prasme vertinama teigiamai, nes tik tyčinių nusikaltimų padarymas gali rodyti, kad asmuo nepaiso ankstesnio nuosprendžio ir akivaizdžiai nenori laikytis visuomenėje nustatytos tvarkos, tam tikrą žmogaus „teisinės psichologijos deformacijos laipsnį“, tvirtas kalto asmens antisuomeninio elgesio nuostatas ir kita.

Kita aplinkybė nagrinėjamu aspektu vertintina nepalankiai. Įstatyme numatyta, kad recidyvistu asmuo gali būti įvardytas net ir tuo atveju, jei jis yra nepilnametis. Be to, pilnametis asmuo tampa recidyvistu neatsižvelgiant į tai, kad pirmasis tyčinis nusikaltimas, už kurį asmuo buvo nuteistas, buvo padarytas jam esant nepilnamečiui.

Vertinant tai, kad recidyvistui paprastai skiriama terminuota laisvės atėmimo bausmė bei atsižvelgiant į tai, kad nepilnametis yra besiformuojanti asmenybė, įstatymų leidėjo pasirinkimas tokiais atvejais nepilnametį įvardyti recidyvistu ir griežtinti jam atsakomybę yra neginčytinas nusikalstamų veikų recidyvą skatinantis veiksnys.

Galiamas atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad konstatuojant faktą, jog asmuo yra recidyvistas, neturi reikšmės už pirmąjį tyčinį nusikaltimą paskirta, o už antrąjį ar daugiau nusikaltimų gresianti bausmė.

Bene visi šie veiksniai reikšmingi sprendžiant asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu klausimą.

Tik teismas gali asmenį pripažinti pavojingu recidyvistu, jei jis:

- 1) turėdamas neišnykusį teistumą už labai sunkų nusikaltimą, padaro naują labai sunkų nusikaltimą¹;
- 2) būdamas recidyvistas, padaro naują labai sunkų nusikaltimą;
- 3) būdamas recidyvistas, jeigu bent vienas iš sudarančių recidyvą nusikaltimų yra labai sunkus, padaro naują sunkų nusikaltimą²;
- 4) turėdamas tris teistumus už sunkius nusikaltimus, padaro naują sunkų nusikaltimą.

Vertinant šią įstatymų leidėjo poziciją ir lyginant ją su anksčiau buvusia (omenyje turimos galiojusios asmens pripažinimo itin pavojingu recidyvistu sąlygos 1961 m. LR BK 26 str.), galima daryti išvadą, kad galiojant naujam LR BK asmenų, pripažintų pavojingais recidyvistais, bus mažiau. Juk anksčiau asmenį pripažinti itin pavojingu recidyvistu (tai dabar prilyginama pavojingam recidyvui) buvo galima gerokai dažniau nei dabar. Pavyzdžiui, galiojant 1961 m. LR BK asmuo, padaręs bet kokią plėšimą (1961 m. LR BK 272 str.) ir už tai bet kuria eile du kartus nuteistas, galėjo būti pripažįstamas pavojingu recidyvistu. Galiojant naujam baudžiamajam įstatymui asmuo gali būti pripažintas pavojingu recidyvistu tik tada, kai padaro kvalifikuotą plėšimą (BK 180 str. 2 ir 3 d.).

¹ LR BK 11 str. 6 d. nustatyta, kad nusikaltimas pripažįstamas labai sunkiu, jei jis yra tyčinis ir įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija dešimt metų laisvės atėmimo. Tokie nusikaltimai yra, pavyzdžiui, genocidas (BK 99 str.), tarptautinės teisės draudžiamas elgesys su žmonėmis (BK 100 str.), valstybės perversmas (BK 114 str.), kėsinimasis į Lietuvos Respublikos Prezidento gyvybę (BK 115 str.), nužudymas (BK 129 str.), sunkus sveikatos sutrikdymas (BK 135 str. 3 d.), mažamečio asmens išžaginimas (BK 149 str. 4 d.).

² LR BK 11 str. 5 d. nustatyta, kad nusikaltimas pripažįstamas sunkiu, jei jis yra tyčinis ir įstatyme numatyta didžiausia bausmė viršija šešerius metus laisvės atėmimo, bet neviršija dešimties metų laisvės atėmimo. Tokie nusikaltimai yra, pavyzdžiui, šnipinėjimas (BK 119 str. 1 d.), sunkus sveikatos sutrikdymas (BK 135 str. 1 d.), prekyba žmonėmis (BK 147 str.), išžaginimas (BK 149 str. 1, 2 ir 3 d.), vagystė (BK 178 str. 3 d.), plėšimas (BK 180 str. 2 ir 3 d.), turto prievartavimas (BK 181 str. 2 ir 3 d.), sukčiavimas (BK 182 str. 2 d.).

Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad įstatymų leidėjo teismams suteikta diskrecijos teisė dėl sprendimo pripažinti asmenį pavojingu recidyvistu. Spręsdamas klausimą dėl asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu, teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį už paskutinį nusikaltimą, atsižvelgia į kaltininko asmenybę, nusikalstamų ketinimų įvykdymo laipsnį, dalyvavimo darant nusikaltimus pobūdį ir kitas bylos aplinkybes. Tai gali būti nusikaltimo padarymo motyvas, atsakomybę lengvinančios ir sunkinančios aplinkybės ir kita. Neabejotina, kad asmens pripažinimas pavojingu recidyvu paliktas teismo diskrecijai dėl to, kad gerokai griežtesni tokio sprendimo teisiniai padariniai. Teismo diskrecinių galių padidinimas individualizuojant bausmę teigiamai vertintinas nusikalstamumo prevencijos požiūriu, nes atsižvelgimas į asmenybės psichologines, moralines savybes, nusikaltimą padariusio asmens charakteristiką sudaro palankesnes prielaidas nepageidaujamo, nusikalstamo elgesio prognozei ir individualiai prevencijai.

Pripažintas pavojingu recidyvistu asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (BK 38 str. 2 d.), jam neabejotinai gresia sunkesnės laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygos. Jei jis tokia bausme bus vėl nuteistas (BK 50 str. 3 d.), už naujai padarytą tyčinį nusikaltimą pavojingam recidyvistui skiriama griežtesnė nei straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė (BK 56 str.). Šios taisyklės išimtis – BK 62 straipsnis. Tikėtina, kad pavojingam recidyvistui nebus pritaikytas bausmės vykdymo atidėjimas (BK 75 str.). Be to, kaip jau buvo minėta, pavojingas recidyvistas negali būti lygtinai atleistas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, neatliktą laisvės atėmimo bausmės dalį pakeičiant švelnesne (BK 77 str.). Paprastai pavojingiems recidyvistams netaikoma amnestija¹. Galiausiai pavojingiems recidyvistams visais atvejais galioja ilgesnis nei kitiems asmenims teistumo terminas.

Neabejotina, kad kai kurie iš išvardytų baudžiamųjų teisiųjų padarinių sietini ir su recidyvistais, tačiau vis dėlto pavojingiems recidyvistams jie yra sunkesni.

Kalbant apie sąlygas, kurios turi įtakos asmens pripažinimui pavojingu recidyvistu, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad, skirtingai nei recidyvo atveju, negali būti atsižvelgiama į teistumus už nusikaltimus, kuriuos asmuo padarė būdamas jaunesnis nei aštuoniolikos metų, taip pat į užsienyje padarytus nusikaltimus, už kuriuos Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai atsakomybės nenumato (BK 27 str. 4 d.). Savaime suprantama, kad neatsižvelgiama ir į neatsargius nusikaltimus bei nusikaltimus, už kuriuos teistumas yra išnykęs ar panaikintas.

II. Bausmių sistema ir auklėjamojo poveikio priemonės

Vienas iš bausmės tikslų – paveikti bausmę atlikusį asmenį, kad jis laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų (LR BK 41 str. 2 d. 4 p.). Būtent dėl šios priežasties svarbu nagrinėti baudžiamajame įstatyme įtvirtintą bausmių sistemą, siekiant sužinoti, ar ji iš tikrųjų gali padėti pasiekti iškeltą tikslą, kuris tiesiogiai susijęs su recidyvinio nusikalstamumo prevencija.

Naujame LR BK įtvirtinta bausmių sistema sudaro gan palankias sąlygas recidyvinio nusikalstamumo prevencijai. Kriminologiniu požiūriu tai vienas ryškiausių naujojo LR BK skiriamųjų bruožų, palyginti su anksčiau galiojusi baudžiamuoju įstatymu.

Turint galvoje recidyvinio nusikalstamumo penitencinę prigimtį, t. y. tai, kad jį sudaro daugiausia nusikaltimai, padaromi asmenų, atliekančių ar atlikusių laisvės atėmimo bausmę (kai kuriose užsienio valstybėse asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, recidyvas yra apie 60–70 proc. [4, p. 154], Lietuvoje – apie 40 proc. [3, p. 57]), būtų tikslinga panagrinėti alternatyvių bausmių sistemą laisvės atėmimo bausmių atžvilgiu. Tačiau prieš pradėdant nagrinėti šį klausimą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad galiojančiame baudžiamajame įsta-

¹ Pavyzdžiui, 2002 m. lapkričio 7 d. įstatymas dėl amnestijos pažymint Konstitucijos dešimties metų sukaktį (9 str.); 2000 m. balandžio 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl amnestijos akto (3 str.); 1998 m. gruodžio 22 d. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl dalinės amnestijos akto (4 str.) ir kt.

tyme įtvirtintos kelios bausmių sistemos, susietos su padarytos nusikalstamos veikos rūšimi ir kaltininko teisiniu statusu (pilnamečis ar nepilnamečis).

Šiuo metu nusikaltimą padariusiam pilnamečiui asmeniui įstatymas numato didesnę skaičių bausmių rūšių, nei tai buvo galima padaryti prieš įsigaliojant naujam LR BK. Konstruojant specialiosios dalies normų sankcijas gali būti numatytos šios bausmės:

- viešųjų teisių atėmimas;
- teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas;
- viešieji darbai;
- bauda;
- laisvės apribojimas;
- areštas¹;
- terminuotas laisvės atėmimas;
- laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Nesunku pastebėti, kad alternatyvų laisvės atėmimui, kaip labiausiai recidyvą skatinančiai bausmei, galiojančiame baudžiamajame kodekse numatyta nemažai. Jų yra net šešios. Be abejo, vertinant vien bausmių sistemą nereikėtų kalbėti apie alternatyvas laisvės atėmimo bausmei, nes svarbiausias kriterijus kiekvienu atveju yra konkrečios normos sankcija.

Neabejotina, kad nagrinėdami specialiosios dalies normų sankcijas nerasime nė vienos, kur būtų numatytos visos alternatyvios bausmės laisvės atėmimo bausmei. Tačiau tai ir neturėtų būti svarbiausias tikslas. Svarbu tai, kad būtų numatyta bent viena ir realiai taikytina alternatyva. Juk netekusiame galios 1961 m. LR BK taip pat buvo numatytos kelios alternatyvos laisvės atėmimo bausmei, tačiau visų jų problema buvo ta, kad iš tikrųjų jos nebuvo taikytinos. Pataisos darbai be laisvės atėmimo negalėjo būti skiriami, nes daug nuteistųjų nedirbo, arba buvo skiriami itin retai (apie 2 proc. visų nuteistųjų) [5, p. 78]. Tokios bausmės skyrimas buvo nesuderinamas su darbo rinka. Baudos problema buvo ta, kad jos net minimalūs dydžiai teismus skatino skirti laisvės atėmimą kaip faktiškai lengvesnę bausmę, o vėliau ieškoti galimybių ją atidėti.

Šiuo metu padėtis kitokia. Dauguma specialiosios dalies normų sankcijų numato bent vieną alternatyvą laisvės atėmimo bausmei. Be to, ta alternatyva reali. LR BK specialiojoje dalyje yra 214 straipsnių, aprašančių nusikalstamas veikas, tad galima daryti išvadą, jog baudžiamajame įstatyme yra 78,3 proc. straipsnių (167)², kurių normų sankcijose yra bent viena alternatyva laisvės atėmimo bausmei. Be to, LR BK iš 214 straipsnių 129-ių straipsnių visos normos numato alternatyvą laisvės atėmimo bausmei (60,2 proc.). Galiausiai LR BK yra 17,7 proc. straipsnių, kurių bent vienos normos sankcija numato alternatyvą laisvės atėmimo bausmei.

Turint omenyje tai, kad didžioji dalis alternatyvą laisvės atėmimui numatančių normų sankcijų konstruojamos nuo švelniausios iki griežčiausios, galima prognozuoti, kad teismas, skirdamas asmeniui bausmę, turi (atsižvelgdamas į BK 54 str. 2 d. bei kitas VIII skyriuje reglamentuotas bausmių skyrimo taisykles) pirmiausia svarstyti švelniausios iš sankcijoje numatytų bausmių skyrimo galimybę. Vadinasi, tikėtina, kad laisvės atėmimo bausmė teismų praktikoje bus taikoma rečiau, o tai rimta recidyvinio nusikalstamumo prevencijos prielaida.

Ypač daug dėmesio turėtų susilaukti ir baudžiamąjį nusižengimą padariusiems asmenims galimų skirti bausmių sąrašas. Nepaisant to fakto, kad už baudžiamąjį nusižengimą negali būti skiriamas terminuotas laisvės atėmimas, vis dėlto minėtoje bausmių sistemoje yra viena mūsų nagrinėjamos temos prasme aktuali bausmė – areštas.

Remiantis LR BK 49 straipsniu, asmeniui, padariusiam baudžiamąjį nusižengimą, gali būti skiriamas nuo 10 iki 45 parų areštas.

Manytume, galima teigti, kad laisvės atėmimo bausmė mūsų nagrinėjamu aspektu gali

¹ Arešto bausmė numatyta 203-jose galiojančio Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies normose.

² Kitų straipsnių normų sankcijos numato arba vien tik laisvės atėmimo bausmę, arba nustato baudžiamumą už baudžiamuosius nusižengimus, kurie pagal LR BK 12 straipsnį negali būti baudžiami laisvės atėmimo bausme.

būti suprantama kiek plačiau nei terminuotas laisvės atėmimas. Tokią prielaidą patvirtina ir baudžiamojo nusižengimo sąvoka. LR BK 12 straipsnyje nustatyta, kad baudžiamasis nusižengimas yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, išskyrus areštą.

Nepaisant to, kad areštas negali būti tapatinamas su terminuotu laisvės atėmimu, vis dėlto jis yra susijęs, nors ir su trumpalaikiu, bet asmens judėjimo laisvės suvaržymu. Tačiau areštas, kaip trumpalaikis asmens judėjimo laisvės suvaržymas, pakartotinių nusikaltimų padarymo požiūriu vertinamas nevienareikšmiai. Viena vertus, trumpalaikis (iki 6 mėnesių) asmens judėjimo laisvės apribojimas (jeigu jį, su tam tikromis išlygomis, tapatintume su trumpalaikiu laisvės atėmimu) yra veiksminga recidyvinio nusikalstamumo prevencijos priemonė. Kriminalinės bausmės (ypač tokios „populiarios“ kaip terminuotas laisvės atėmimas) pasauliniai kriminologiniai tyrimai, kurių atlikta keletas dešimčių, parodė, kad bausmės tikslus įmanoma pasiekti tik taikant trumpalaikį laisvės atėmimą. Ilgalaikis (ilgesnis nei 6 mėn.) laisvės atėmimas sukelia tik priešingą efektą, nei tikisi įstatymų leidėjas ir visuomenė, t. y. didina asmens antisuomeniškumą bei jo polinkį daryti nusikaltimus [6, p. 47–55; 7].

Kita vertus, dabartinėmis sudėtingomis sociumo gyvenimo ir raiškos Lietuvoje sąlygomis net ir trumpalaikis dirbančio žmogaus pasitraukimas iš įprastinės jam darbo ir gyvenimo aplinkos gali sukelti neigiamų padarinių, destruktiviai paveiksiančių jo tolesnį gyvenimą. Tokios grėsmės tikimybė, suprantama, smarkiai sumažėja papildomai įvertinus asmenų, padariusių nusikaltimus, užimtumo statistikos duomenis. Dirbančių ar besimokančių asmenų tarp visų asmenų, padariusių nusikaltimus, yra tik apie 16–17 proc. [3, p. 60].

Asmenims, kurie iki pilnametystės padarė nusikaltimą, galioja savarankiška bausmių sistema. Be abejo, bausmių čia numatyta mažiau nei suaugusiems asmenims, bet alternatyvų laisvės atėmimo bausmei yra ir joje. Vertindami LR BK 90 straipsnį, pastebime, kad terminuotam laisvės atėmimui yra net trys alternatyvos – areštas, bauda ir viešieji darbai. Kita vertus, visų šių alternatyvų ar net pačio terminuoto laisvės atėmimo skyrimas nepilnamečiui priklauso nuo padaryto nusikaltimo sunkumo. Tačiau apie tai kalbėsime nagrinėdami bausmių skyrimo taisykles.

Dabar reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad baudžiamąjį nusižengimą padariusiam nepilnamečiui bausmės neskiriamos, o tai recidyvinio nusikalstamumo prevencijos prasme vertintina labai palankiai. Tokiems asmenims skiriamos auklėjamojo poveikio priemonės (BK 82 str.). Iš jų mus šiuo atveju labiausiai domintų atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą (BK 88 str.).

Tokia auklėjamojo poveikio priemonė kaip atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą neabejotinai gali būti vertinama kaip sudaranti palankią terpę nusikalstamų veikų recidyvui. Juk nepaisant, kad tai yra tik auklėjamojo poveikio priemonė, jos taikymas vis vien susijęs su asmens judėjimo laisvės varžymu bei asmens laikymu su tokio paties likimo broliais. Būtent nepilnamečiai imliausia nusikalstamai subkultūrai asmenų kategorija. Pagrįstai yra teigiama, kad recidyvinis nusikalstamumas kartu su nepilnamečių nusikalstamumu sudaro viso nusikalstamumo branduolį. Dviejų nusikaltėlių kategorijų – nepilnamečių ir recidyvistų – dėka išlieka kriminalinė subkultūra, kuri yra nusikaltėlių sociumo kartų kaitos grandis [8, p. 82].

Nepilnamečio, kuriam paskirta ši auklėjamojo poveikio priemonė, judėjimo laisvė gali būti varžoma nuo šešių mėnesių iki trejų metų, bet ne ilgiau, kol jam sueis aštuoniolika metų. Vertinant šios auklėjamojo pobūdžio priemonės trukmę galima daryti prielaidą, kad auklėjamosios įstaigos atmosfera ir vaiko galima izoliacijos trukmė bus palanki terpė dalytis nusikalstamos veiklos patirtimi ir taip dėti pagrindus tolesnei „nusikalstamai karjerai“.

III. Bausmės skyrimas

Baudžiamojo kodekso VIII skyriuje įtvirtintos bausmių skyrimo taisyklės iš esmės sudaro palankias sąlygas neskirti laisvės atėmimo bausmės asmeniui, o tai teigiamai vertinama recidyvinio nusikalstamumo prevencijos požiūriu.

Jei asmuo pirmą kartą padaro nesunkų ar apysunkį nusikaltimą, jam paprastai turėtų būti skiriama su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė. Galios netekusiame 1961 m. LR BK tokios bausmės skyrimą reglamentuojančios taisyklės nebuvo. Tačiau orientuota į laisvės atėmimo bausmę teismų praktika priklausė ne vien tik nuo to, kad baudžiamasis įstatymas nenustatė tam tikslui specialių taisyklių, bet ir nuo to, kad buvo mažai normų, kurių sankcijos numatė alternatyvą laisvės atėmimui. Be to, net ir esant alternatyvai, pavyzdžiui, baudai, teismas vis vien skirdavo laisvės atėmimo bausmę. To priežastis jau aptarėme.

Šiandien padėtis palankesnė. Teismas turi nemažai ir gana veiksmingų alternatyvų laisvės atėmimo bausmei. Pavyzdys gali būti bauda. Šios bausmės dydžiai nustatyti atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo sunkumą, bet nepaisant to, kokio sunkumo nusikaltimas, vis vien jos minimalus dydis išlieka vienas MGL. Todėl tikimybė, kad minėtam asmeniui bus paskirta su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė (atitinkanti padarytą nusikaltimą), labai didelė. Be to, skirtingai nei anksčiau, įsigaliojus naujam LR BK, teismas turi motyvuoti, kodėl jis asmeniui, pirmą kartą padariusiam nesunkų ar apysunkį nusikaltimą, skiria laisvės atėmimo bausmę. Toks įstatymo imperatyvas jau savaime riboja galimybę visais atvejais skirti laisvės atėmimo bausmę. Skiriant terminuotą laisvės atėmimą teismui nepakanka remtis vien tik normos sankcija. Visais atvejais jam reikės nurodyti svarbias priežastis, kodėl pirmą kartą padariusiam nesunkų ar apysunkį nusikaltimą asmeniui skiriama laisvės atėmimo bausmė.

Kita vertus, net ir recidyvistui, padariusiam tyčinį nusikaltimą, gali būti skiriama su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė. Tai reiškia, kad atsižvelgdamas į padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį, kaltės rūšį, padarytos nusikalstamos veikos motyvus ir tikslus, nusikalstamos veikos stadiją, kaltininko asmenybę, asmens kaip bendrininko dalyvavimo darant nusikalstamą veiką formą ir rūšį bei atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes (BK 54 str.), teismas gali skirti ir neterminuotą laisvės atėmimą.

Pavojingam recidyvistui galioja jau gerokai griežtesnės bausmės skyrimo taisyklės. LR BK 56 straipsnis suformuluotas taip, kad tokiam asmeniui paprastai skiriama griežtesnė negu straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis bausmė. Tačiau ir ši taisyklė turi kelias išimtis. Pirmiausia – tai BK 56 straipsnio 2 dalyje nurodytas 62 straipsnis, kaip pagrindas skirti kitokią bausmę. Kitokia bausmė gali būti skiriama, kai nustatomos LR BK 62 straipsnio 1, 2 ir 4 dalyse nurodytos aplinkybės.

Be to, sprendimas paskirti kitokią, nei įpareigoja BK 56 straipsnio normos, bausmę gali būti sąlygotas teisingumo principo. Teismui nustatčius, kad recidyvistui ar net ir pavojingam recidyvistui gresianti laisvės atėmimo bausmė aiškiai prieštarauja teisingumo principui, galima paskirti švelnesnę bausmę. Tai jis turi daryti vadovaudamasis bausmės paskirtimi.

Manytume, kad tokios normos taikymas – vienas iš efektyvių būdų, užkertančių kelią nusikalstamų veikų kartojimui, ypač tais atvejais, kai vadovaujantis ja skiriama kitokia nei terminuotas laisvės atėmimas bausmė.

Nepilnamečių padėtis bausmės skyrimo prasme dar palankesnė. Galiojantys baudžiamieji įstatymai sukurti taip, kad nepilnamečiai kaltininkai dažnai galėtų išvengti laisvės atėmimo bausmės.

LR BK 80 straipsnyje pabrėžiama nepilnamečiams taikytinų baudžiamosios atsakomybės ypatumų paskirtis. Iš keturių tikslų svarbiausias tas, kuris skelbia, kad nustatant specifines nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės taisykles siekiama riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes.

Pirmiausia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad nepilnamečiui laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama tuomet, jei jis padaro sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, arba tuomet, jei yra pagrindo manyti, kad kitos rūšies bausmių nepilnamečio nusikalstamiems polinkiams pakeisti nepakanka (BK 91 str. 3 d.). Akivaizdu, kad nepilnamečiui padarius nesunkų ar apysunkį nusikaltimą, teismas turi motyvuoti terminuoto laisvės atėmimo skyrimą, o to nebūtina daryti sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymo atveju. Kita vertus, net ir tokiu atveju, kai nepilnametis padaro sunkų arba labai sunkų nusikaltimą, terminuoto laisvės atėmimo paskyrimas yra tik galimybė. Jei normos sankcijoje bus numatyta kokia nors lengvesnė lai-

vės atėmimui alternatyva, teismas galės ja pasinaudoti. Tiesa, šiuo metu galiojančiame baudžiamajame įstatyme tokių normų nėra, bet ateityje jos įmanomos.

Išvados

Viena iš kelių pirmojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso naujovių yra ta, jog jame pateikta nusikaltimų recidyvo samprata. Aiškus nusikaltimų recidyvo sąvokos apibrėžimas, pirmą kartą pateikiamas baudžiamajame įstatyme, yra pirminė ir būtina recidyvinio nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos priemonių kūrimo bei sėkmingo taikymo prielaida.

Atliekant naujo baudžiamojo įstatymo recidyvo, bausmių sistemos, bausmių skyrimo ir kitų nuostatų, susijusių su nusikaltimų recidyvu, kriminologinę analizę galima daryti išvada, kad besikeičianti baudžiamoji politika stipriai paveiks recidyvinio nusikalstamumo valstybinės baudžiamosios statistikos rodiklius. Išvadosse paminėsiu svarbesnius galimus pokyčius:

Tyčinio baudžiamojo nusižengimo padarymo fakto nenumatymas kvalifikuojant recidyvą baudžiamąja teisine prasme, o kartu ir skiriant bausmę, tikėtina, kad turės įtakos recidyvinio nusikalstamumo valstybinės baudžiamosios statistikos rodikliams – jie turėtų mažėti. Tačiau tai tik formalus recidyvo statistikos rodiklių mažėjimas. Tuo tarpu recidyvo prevencijos požiūriu svarbūs visi asmens tyčiniai baudžiamieji nusižengimai ir nusikaltimai bei valstybės oficiali reakcija į juos, nes tokių veikų kartotinumai gali rodyti asmens kriminalinės karjeros formavimąsi, ir teisinga reakcija į tokį kartotinumą ypač svarbi individualios prevencijos požiūriu.

Formalų recidyvinio nusikalstamumo baudžiamosios statistikos rodiklių mažėjimą būtų galima prognozuoti vertinant dar vieną baudžiamojo įstatymo nuostatą – tai nedidelės vertės turto sąvoka. Turint galvoje, kad recidyvinio nusikalstamumo (kaip ir viso nusikalstamumo) struktūroje dominuoja vagystės, pagrobto turto vertės ribų padidėjimas iki trijų MGL, kvalifikuojant veiką kaip nusikaltimą, tikėtina, paveiks tiek viso, tiek ir recidyvinio nusikalstamumo baudžiamosios statistikos rodiklius – jie turėtų mažėti. Kita vertus, nereikėtų pamiršti, kad tai tik formalus valstybinės statistikos rodiklių mažėjimas, nes tokios baudžiamojo įstatymo leidėjo iniciatyvos neparemiamos gretutinėmis, turtinio nusikalstamumo prevencijos, priemonėmis, nukreiptomis į turtinio nusikalstamumo determinantes.

Kriminologinės analizės aspektu nepalankiai vertintina baudžiamojo įstatymo nuostata, jog recidyvistu asmuo gali būti įvardytas net ir tuo atveju, jei jis yra nepilnametis. Be to, pilnametis asmuo įvardijamas recidyvistu neatsižvelgiant į tai, kad pirmasis tyčinis nusikaltimas, už kurį asmuo buvo nuteistas, buvo padarytas jam esant nepilnamečiui. Vertinant tai, kad recidyvistui paprastai skiriama terminuota laisvės atėmimo bausmė bei atsižvelgiant į tai, kad nepilnametis yra besiformuojanti asmenybė, įstatymų leidėjo pasirinkimas tokiais atvejais nepilnametį įvardyti recidyvistu ir griežtinti jam atsakomybę yra neginčytinas nusikalstamų veikų recidyvą skatinantis veiksnys.

Turint galvoje recidyvinio nusikalstamumo penitencinį pobūdį, t. y. tai, kad jį sudaro daugiausia nusikaltimai, padaromi asmenų, atlikusių laisvės atėmimo bausmę, buvo tikslinga nagrinėti naujame LR BK įtvirtintas bausmių sistemos bei bausmių skyrimo nuostatas. Būtų galima daryti išvada, kad jos sudaro gan palankias sąlygas recidyvinio nusikalstamumo prevencijai. Įstatymo leidėjas numato nemažai įvairių alternatyvų laisvės atėmimo bausmei, o tai kriminologijos požiūriu vertinama kaip vienas svarbiausių naujo LR BK skiriamųjų bruožų lyginant su anksčiau galiojusiu baudžiamuoju įstatymu.

LITERATŪRA

1. **Pepinsky H. E.** Should Recidivism Rates be Controlled? // Crime Control Strategies. An Introduction to the study of Crime. – New York, 1980.
2. **Valstybės žinios.** 2003. Nr. 74–3423.
3. **Jurgelaitienė G.** Recidyvinio nusikalstamumo prevencija Lietuvos Respublikoje. Daktaro disertacija. – Vilnius, LTU, 2001.
4. **Prison** and Probation Service: A Comparative Study in Sweden, England and Wales. – London, 1983.
5. **Piesliakas V.** Baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 metų ir jos tendencijos // Jurisprudencija: mokslo darbai. Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 1999. T 13(5).
6. **Kuhlhorn E.** Recidivism // The National Swedish Council for Crime prevention. Non-institutional Treatment and Rehabilitation. An evaluation of Swedish correctional experiment. Shortened version. 1980. Nr. 7.
7. **Morris N., Tonry N.** Between Prison and Probation. Intermediate Punishments in a Rational Sentencing System. – New York, 1990.
8. **Ли Д. А.** Преступность в структуре общества. – Москва, 2000.

The Criminological Analysis of Criminal Code Influence to Recidivist Criminality

Dr. Gitana Jurgelaitienė

Law University of Lithuania

SUMMARY

The new Criminal Code came into force on 26 September, 2000. This Code has brought a lot of novelty in to the criminal law and over variety of law. It is important to understand how the new criminal rules could change the recidivism rates in Lithuania, to make a forecast of changing of recidivist criminality. The article contains: the definition of recidivism criminality, the system of punishments, separation of punishment.

Under the new Criminal Code the recognition of a person to be a recidivist cannot be determined by the previous commitment of a criminal offence, and this will probably reduce the rates of recidivism. Nevertheless, this reduction would be formal reaction to the new legislation. It should be said that for the real crime prevention it is much more important the all facts of commitment of criminal deeds, regardless whether they accord the formal notions of crime or criminal offence. It is commonly recognized that the motivation for the criminal carrier is probably identified not only by the crime, but all kinds of criminal deeds.

It is also possible to forecast the formal reduction of recidivism rates due to the new explanation of the property of minor value in the chapter, which foresees the liability for property crime. For example, according to the new Criminal code of Republic of Lithuania theft is considered to be a crime only in cases where the value of stolen property exceeds the size of 3 MLL (minimum living level). Having in mind that the structure of recidivist criminality mostly contains property violations such an explanation can strongly affect the formal rates of repeated crime.

It is well known that recidivism is of the penitential nature. This means that repeated crimes are usually committed by the ex-prisoners. From this point of view the most significant novelty, which serves the purpose of recidivist crime prevention, relates to the new system of criminal punishments, as well as rules of imposition of punishments and release from punishment and liability. These norms of the new Criminal Code of Republic of Lithuania give to the judge large discretion to administer justice, especially in choosing various alternative punishments.